

ДІАГНОСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СВІТОРОЗУМІННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Шелестова Людмила Володимирівна

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
відділ дидактики, Інститут педагогіки НАПН України

Індивідуалізація навчання, розвиток учнів відповідно до їхнього генетичного потенціалу та здобутого досвіду, індивідуальних здібностей, нахилів та уподобань є одним із пріоритетних напрямків удосконалення сучасної освіти [1]. Про необхідність розвитку індивідуальних особливостей дітей йдеться у ряді документів, зокрема у Концепції нової української школи та освітніх стандартах [2, 3].

Загальновідомо, що індивідуальні відмінності людей безмежні. Вони стосуються різних сфер життєдіяльності людини: фізичного буття, інтелектуальних характеристик, практичних навичок, емоційних особливостей тощо. Однією із відмінностей особистості є особливості її світосприйняття та світорозуміння, що характеризують її картину світу, осмислення реальності та себе у цій реальності. У контексті сказаного важливого значення набуває проблема не лише формування картини світу зростаючої особистості, а й з'ясування індивідуальних особливостей світорозуміння учнів, діагностики рівня сформованості уявлень про навколишній світ на різних етапах розвитку.

Картина світу, відповідно до сучасних наукових уявлень, є системою уявлень про світ та про себе у ньому; системою цінностей та ставлень до світу, що регулює життєдіяльність особистості у певному культурному і природному середовищі. У картині світу виділяють *когнітивний* (елементарні знання про світ (природу, культуру, інших людей та власного Я), його закономірності), *емоційно-ціннісний* (емоційні реакції, мотиви, оцінні судження, моральна/аморальна орієнтація у ставленні до світу) та *діяльнісний* (поведінка, моральна/аморальна спрямованість вчинків, творче начало) компоненти [4, 5].

Вивчення картини світу особистості базуються на можливості репрезентації індивідуумом власних уявлень про будь-що (будь-кого) за допомогою слів або образів (музичних, пластичних, зображувальних). Реалізація системного підходу у цьому питанні потребує виділення критеріїв та показників оцінювання, рівнів та типів її сформованості. Критеріями сформованості картини світу є: *якість уявлень про світ* (когнітивний компонент); *особливості емоційно-ціннісного ставлення до світу* (емоційно-ціннісний компонент); *характер взаємодії зі світом* (діяльнісний компонент). Кожен із критеріїв конкретизується у показниках. На основі критеріїв, показників та емпіричних даних виділено типи картини світу дітей молодшого шкільного віку за кожним із компонентів. За когнітивним компонентом: когнітивно складну, відносно когнітивно складну, когнітивно спрощену, когнітивно просту; за емоційно-ціннісним компонентом:

гуманістичну збалансовано-моральну, гуманістичну суперечливо-моральну, індіферентну (проміжну), егоцентричну; за діяльнісним компонентом: гармонійну, відносно гармонійну, перехідну, конфліктну.

Детальніше про критерії та показники сформованості картини світу з урахуванням її компонентів, про типи картини світу за кожним із компонентів можна ознайомитись у інших публікаціях автора [5].

Збір емпіричної інформації про когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти картини світу необхідно здійснювати за допомогою низки методів. Обсяги цієї публікації не дають змогу детально обґрунтувати та охарактеризувати комплекс методів дослідження, які є доречними у дослідження індивідуальних особливостей світорозуміння учнів. Коротко опишемо методи дослідження картини світу в учнів початкової школи.

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про **когнітивний компонент картини світу** доречними є такі методи: індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття; адаптована діагностична методика О. Романової і О. Потьомкіної «Картина світу»; усне опитування дітей «Що таке світ?»; адаптована для дітей молодшого шкільного віку методика С. Домішкевича «ДОС»; тестові завдання.

Індивідуальне усне опитування дітей доречно проводити на основі спеціально розроблених запитань стосовно різних сфер буття: природи, людини, суспільства та культури (зокрема, стосовно предметного світу як найбільш освоєної дитиною складової частини культури). Вони дають можливість у ході індивідуальної бесіди з кожною дитиною з'ясувати особливості сформованості її картини світу: якість знань про світ, характер її ставлення до світу та характер взаємодії зі світом. Результати опитування фіксуємо, після чого аналізуємо за критеріями оцінювання когнітивного компонента картини світу і заносимо у відповідний бланк. Середній арифметичний бал за результатами опитування фіксуємо у загальній таблиці.

Вибір *методики «Картина світу»* обумовлений існуванням у психолого-педагогічній науці положення про те, що картину світу дитини можна зрозуміти ззовні тоді, коли вона певним чином матеріалізована (у вигляді малюнка, фігури із пластиліну тощо). Тобто, малюнок у цьому віці виконує роль моделі світу, в якій відображуються уявлення дитини про нього і які дитині цього віку часто важко передати словами. Кожній дитині індивідуально пропонуємо намалювати світ. У нашій інтерпретації завдання має таке формулювання: «Намалюй світ, як ти його уявляєш. Можеш малювати все, що забажаєш, що вважаєш за потрібне». Експериментатор попереджає дитину, що вміння малювати не має жодного значення, малюнок не буде оцінюватися ніякими балами. Респондентам пропонуємо самостійно обрати інструмент для малювання: ручка, олівці, фломастери. Час виконання роботи не обмежується.

Аналізуючи дитячі малюнки, необхідно враховувати:

- кількість зображених дитиною об'єктів із різних сфер буття та які саме об'єкти зображувалися (що є ознакою об'єктивованості і значущості для неї цих сфер); серед сфер буття – природа (Космос, Земля), суспільство (сім'я, інші

люди, людство), людина (Я-фізичне, Я-психічне, Я-соціальне) та культура (предметний світ, мистецтво);

• міру їх впорядкованості: зображення хаотичні (невпорядковані уявлення) чи між ними існують зв'язки, певна цілісність (впорядковані уявлення).

Аналізуючи дитячі малюнки, відносимо їх до певного типу картини світу за когнітивним компонентом. Результати аналізу дитячих малюнків оцінюємо у балах. Якщо дитина відобразила об'єкти з чотирьох сфер буття у своєму малюнку, отримує 4 бали; якщо відобразила об'єкти з трьох сфер, отримує 3 бали; якщо відобразила об'єкти з двох сфер – 2 бали; якщо відобразила об'єкти з однієї сфери – 1 бал. Отримані результати по кожній дитині заносимо у спеціальний бланк для подальшої обробки.

Усне опитування дітей «Що таке світ?».

Припущення, що завдання намалювати малюнок, який відображує світ, може актуалізувати тільки найпоширеніші уявлення про нього (тобто, зафіксує лише поверхневий шар), обумовило необхідність використати ще індивідуальне усне опитування дітей. Опитування проводимо в окремій кімнаті, в якій присутні лише дитина та інтерв'юер. Він не коментує висловлювання дітей і не намагається звести розмову до заздалегідь запланованого результату; з'ясовує такі запитання: «Як ти розумієш, що таке світ?», «Назви, із яких частин складається світ», «Де в світі є ти?». Дані усного опитування необхідно порівняти з результатами аналізу малюнка кожної дитини, після чого зробити попередні узагальнені висновки щодо уявлень досліджуваного про світ.

Аналогічно до оцінювання малюнків дітей, оцінюємо їхні відповіді на запитання. Інтерв'юер фіксує, які сфери буття та об'єкти, що до них належать, називає дитина. Якщо дитина називає об'єкти з чотирьох сфер буття, вона отримує 4 бали; з трьох сфер буття – 3 бали; з двох сфер буття – 2 бали; називала об'єкт з однієї сфери – 1 бал. Отримані результати по кожній дитині заносимо у спеціальний бланк для подальшої обробки.

Адаптована для дітей молодшого шкільного віку методика С. Домішкевича «ДОС».

Нами розроблено стимульний матеріал: створено картину, що містить зібрані в єдиний сюжет зображення з таких тем: «Будинок», «Сім'я», «Дитячий садок», «Відпочинок», «Місто», «Природа та явища природи», «Дикі та домашні тварини», «Транспорт», «Праця людей».

На першому етапі методики пропонуємо дитині розглянути малюнок, а потім відповісти на запитання стосовно зображеного на малюнку: «Розкажи, що відбувається на цій картині. Де би ти хотів (ла) опинитися на цій картині? Чому? Де ти не хотів (ла) би опинитися? Чому? Як би ти назвав (ла) цю картину?». Аналіз відповідей на запитання дає можливість отримати дані про зміст уявлень дитини, їх повноту, реалістичність та усвідомленість. Виходячи із того, яку назву картини дають діти, можна дійти висновків про системність знань дитини, її розуміння цілого і складових частин. Відповіді дітей оцінюємо в балах за певними критеріями і показниками, потім фіксуємо у спеціальній таблиці.

На другому етапі діагностичної методики пропонуємо дітям самостійно сконструювати свою картину під назвою «Світ» зі стимульного матеріалу –

окремих зображень з різних сфер буття людини: люди, тварини, ландшафт, будівлі, транспорт тощо. Кількість елементів, які дитина може використовувати, не обмежується. Набір містить по 10–15 однакових елементів.

Здійснюючи аналіз робіт дітей, виходимо з таких міркувань: загальна кількість використаних дитиною зображень вказує на певне орієнтування у світі; кількість використаних однакових зображень засвідчує їх пріоритетність для дитини (спрямованість інтересу); сфери буття, яких стосуються дібрані дитиною зображення, також вказують на ставлення дитини до них; спосіб компоновання зображень вказує на розуміння зв'язків між об'єктами та явищами світу, сферами буття, також частково і на характер взаємодії дитини зі світом, оскільки може відображувати певні конфлікти (у природі та суспільстві).

Кількісна обробка даних передбачає підрахунок загальної кількості використаних елементів та кількості елементів, які стосуються певної категорії змісту. Відповіді дітей оцінюємо в балах певними критеріями і показниками, потім фіксуємо у спеціальній таблиці. Виходячи з того, що методика ДОС має два складники, виводимо середній арифметичний бал.

Тестові завдання.

Нами розроблено спеціальну серію завдань на виявлення змісту уявлень дітей про основні сфери буття та їх зв'язки відповідно до системності як критерію сформованості когнітивного компонента картини світу.

Завдання 1.

Дітям пропонуємо розглянути 8 карток, на яких написано назви різних складових частин світу. На 4-х картках намальовано малюнки та написано назви основних сфер буття (людина, суспільство, природа, культура), на решті 4-х – назви об'єктів і явищ, що належать до цих сфер (дерева, фортепіано, дитсадок, мрії). Діти повинні з'ясувати належність об'єктів до певної сфери буття і співвіднести їх між собою.

Якщо дитина виконала повністю завдання (виділила чотири сфери буття і відповідні об'єкти до них), вона отримує 4 бали; якщо дитина має лише три правильні відповіді, вона отримує 3 бали; якщо дитина дала дві правильні відповіді – отримує 2 бали; якщо 1 правильну відповідь – 1 бал.

Завдання 2.

На столі знаходиться 20 карток із зображенням різних об'єктів і явищ світу. Дитині необхідно поділити картки на групи залежно від того, до яких основних складників світу (природа, суспільство, людина, культура) ці об'єкти та явища належать. До кожної сфери буття на картках написано назви п'яти об'єктів і явищ: ранкова гімнастика, їжа, руки, усмішка, цікаві заняття (людина); магазин, дитячі ігри, допомога іншим, школа, лікарня (суспільство); зірки, сніг, звірі, квіти, луки (природа); одяг, виставка, книжки, трактор, картина (культура).

Це завдання на систематизацію. Результати його виконання оцінюються залежно від кількості визначених дитиною об'єктів і явищ у складі основних сфер буття: 4 бали: 16–20 об'єктів; 3 бали: 11–15 об'єктів; 2 бали: 6–10 об'єктів; 1 бали: 1–5 об'єктів. Середній арифметичний бал за виконання двох тестових завдань заносимо у спеціальну таблицю.

Результати дослідження когнітивного компонента картини світу кожної дитини отримуємо на основі середнього арифметичного від результатів за кожним із описаних вище п'яти методів.

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про **емоційно-ціннісний компонент картини світу** ми використали комплекс методів: спостереження; індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття; методика «Круг»; методика «Чарівник».

Спостереження здійснюємо у ході використання методики «Картина світу», а також систематично у навчально-виховному процесі. У протоколах спостереження за процесом виконання дітьми цього завдання доречно фіксувати: коментарі та пояснення дитини щодо зображеного на малюнку (тобто, певне бачення дитиною світу, окремих подій, явищ); емоційні реакції на зображене (певне ставлення до світу); міру активності, включеності дитини у виконання завдання.

Окрім того, педагог має спостерігати за дитиною під час гри, на прогулянках, на заняттях і фіксувати у протоколах спостережень оцінні судження стосовно різних об'єктів пізнання. Результати спостережень оцінюємо в балах за певними показниками і фіксуємо у спеціальній таблиці.

Індивідуальне усне опитування дітей стосовно основних сфер буття. У ході опитування дітей про різні сфери буття (природу, людину, суспільство та культуру) з'ясовуємо особливості ставлення дітей до світу. Відповіді дітей оцінюємо в балах за певними показниками і заносимо у спеціальну таблицю.

Методика «Круг». Для вивчення ставлення дітей до світу ми розробили методику «Круг». Вона передбачає використання такого стимульного матеріалу: аркуш паперу із зображенням круга діаметром 20–25 см. Круг поділено на чотири однакові частини, що відображують основні сфери буття (природа, суспільство, людина, культура). На частинах є відповідні надписи. Дитина має зафарбувати ці частини різними кольорами, залежно від важливості для себе кожної зі сфер. Діти виконують завдання на основі готового малюнка.

—

Для дитини завдання має таке формулювання: «На папері ти бачиш круг, так умовно ми зобразили світ. Круг поділений на чотири частини. Порахуй їх. Ці частини показують, з чого світ складається. Бачиш, на них є надписи. Прочитай їх: природа, суспільство, культура, людина (тобто, ти сам (а) і кожна людина є частиною світу). Зафарбуй ці частини різними кольорами: червоним — найважливіші для тебе, жовтим — менш важливі, зеленим — ще менш важливі, синім — ті, що мають для тебе найменше значення. Якщо для тебе однаково важливі усі чотири (три або дві) сфери, розфарбуй їх однаковим кольором».

Якщо для дитини важливі усі чотири сфери буття, вона отримує 4 бали; якщо важливі три сфери буття, отримує 3 бали; якщо важливі дві сфери — 2 бали; якщо важлива 1 сфера — 1 бал. Результати виконання завдання заносимо у спеціальний бланк.

Методика «Чарівник». Для дослідження ставлення дітей до світу та відповідних мотивів розроблено методику «Чарівник», згідно з якою дітям пропонується виконати роль чарівника. Формулювання завдання для дитини:

«Уяви, що ти став чарівником і можеш що завгодно робити зі світом. Що би ти робив з ним? Поясни, чому ти вчинив би саме так?».

Орієнтовні відповіді дітей та бали для оцінювання: «Змінював би світ на краще, поліпшував його, щоб усім було добре жити (бо ми тут живемо) тощо» (4 бали). «Намагався би зберегти світ, бо без нього ми не зможемо жити» (3 бали). «Не робив би нічого, бо не хочу (бо мені це нецікаво тощо)» (2 бали). «Зруйнував би цей світ, бо мені він не подобається, і створив зовсім інший» (1 бал). Результати виконання завдання заносимо у спеціальний бланк.

Результати дослідження емоційно-ціннісного компонента картини світу кожної дитини отримуємо на основі середнього арифметичного від результатів за кожним із описаних вище чотирьох методів.

Для отримання якнайбільш об'єктивних даних про **діяльнісний компонент картини світу** доречно використання таких методів: індивідуального усного опитування дітей стосовно різних сфер буття; спостереження.

Індивідуальне усне опитування дітей стосовно різних сфер буття. Зміст запитань розробленого нами опитувальника дає можливість виявити характер взаємодії дітей із усіма основними сферами буття: природою, суспільством, культурою, із самою собою. Відповіді дітей оцінюємо в балах за певними показниками і заносимо у спеціальну таблицю.

Спостереження. Характер взаємодії дітей зі світом доцільно досліджувати за допомогою методу спостереження педагогів під час занять, прогулянок, ігор, природоохоронних акцій тощо. Варто звертати увагу особливості взаємодії між дітьми, поміж дітьми і дорослими (батьками і сторонніми), поведінку із предметами (у групі, у дворі, на спортивному майданчику тощо) та з природним оточенням. Тобто, необхідно аналізувати акти взаємодії дитини з усіма сферами буття людини, включаючи й саму себе

Таким чином, для дослідження когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів картини світу дітей молодшого шкільного віку доречно використовувати низку методів дослідження. Ці методи повинні взаємодоповнювати один одного і дати можливість отримати якомога об'єктивнішу інформацію про картину світу дітей означеного віку: з'ясувати їхні образні уявлення про світ; вивчити вербальні уявлення, тобто здатність словесно описати їх; виявити ціннісні й моральні смисли у ставленні до світу; оцінити характер взаємодії зі світом. Водночас вони мають відповідати віковим особливостям дітей означеного віку: домінуванню образних уявлень про світ; схильності до малювання; інтересу до маніпулювання предметами; прагненню до створення «свого власного простору» тощо. Все це дає підстави вважати, що описаний комплекс методів має достатні потенційні можливості для всебічного дослідження картини світу дітей досліджуваного віку та з'ясування індивідуальних особливостей їхнього світорозуміння.

Список літератури

1. Шелестова Л. В. Індивідуалізація навчання як пріоритетний напрямок сучасної освіти. Modern problems in science. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. Vancouver, Canada. 2022. 918 p. Pp. 585-588.

2. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: ухвалено рішенням Колегії МОН України 20.10.2016 р. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html/>

3. Державний стандарт початкової освіти. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

4. Shelestova L.V. SECTION 21. METHODS OF DIAGNOSIS OF THE WORLD VIEWS OF SENIOR AND JUNIOR SCHOOL STUDENTS Методи діагностики картини світу старших дошкільників і молодших школярів New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. 864 p. Pp. 341-360.

5. Шелестова Л. В. Діагностика картини світу у старших дошкільників та молодших школярів. Методичні рекомендації. Київ, 2016. 68 с.